

RENATURYZACJA CIEKÓW I DOLIN RZECZNYCH NA PRZYKŁADZIE PÓŁNOCNEJ NADRENI- WESTFALII

THE RENATURISATION OF THE STREAMS AND RIVER VALLEYS AT THE INSTANCE OF THE NORDRHEIN- WESTFALEN

Piotr Krzyczkowski, Andrzej Drabiński

Instytut Melioracji i Kształtowania Środowiska

Akademia Rolnicza we Wrocławiu

Wstęp

Kształtowany przez stulecia, działalnością człowieka i natury, krajobraz przyrodniczy Niemiec ulegać zaczął w połowie 18. wieku gwałtownym przeobrażeniom, co związane było z rozwojem przemysłowej Zachodniej Europy. Zapotrzebowanie na tereny zabudowy przemysłowej, jak i miejskiej doprowadziło do ustalenia nowych priorytetów w strukturze gospodarczej regionu. Wzrastający popyt na produkty żywnościowe uruchamiał mechanizm gospodarki intensywnej w rolnictwie. Coraz większe obszary rolne ulegały restrukturyzacji. Regulacja cieków miała na celu zabezpieczenia terenów przybrzeżnych przed wylewem wód powodziowych a koryta rzeki przed niszczącymi skutkami erozji. Był to pierwszy okres zmian środowiska przyrodniczego w Niemczech. Kolejne, istotne zmiany nastąpiły po drugiej wojnie światowej gdy krytyczna sytuacja w zakresie (zaopatrzenia ludności w żywność) doprowadziła do komasacji i „rekultywacji” terenów rolniczych.

W toku tych przeobrażeń rolę większości cieków sprowadzono, nie zwracając uwagi na ich przyrodniczą rolę, do funkcji kanału odpływowego. Ekologiczne znaczenie potoku i rzeki w tych warunkach zostało znacznie zredukowane. Znikły tak ważne dla środowiska przyrodniczego tereny przybrzeżne kształtowane wylewami powodziowymi a wraz z nimi typowa dla tego środowiska szata roślinna, przestrzeń życiowa różnorodnych form życia, ustępując miejsce ubogim monokulturom (agrocenozom)

Powrót do natury

Przekształcenia krajobrazu przyrodniczego były złem koniecznym, wywołanym dynamiką zachodzących zmian polityczno-gospodarczych. Rozwiązania techniczne zastosowane przy regulacji i eksploatacji rzek i potoków w okresie po II wojnie światowej były podporządkowane wyłącznie celom błędnie, jednostronnie

pojmowanej gospodarki wodnej. Dopiero w połowie lat 60. następuje zwrot w polityce kształtowania środowiska; jest to czas, w którym zarysowuje się już wyraźnie kryzys nadprodukcji w rolnictwie. Stawiać się zaczyna wymogi (kryteria) dotyczące planowania i utrzymania (eksploatacji dóbr) w gospodarce wodnej tak, aby naturalne funkcje cieków, mogły być znowu spełnione.

W celu zapewnienia realizacji tych zamierzeń władze krajowe precyzują w rozporządzeniu budowlanym z 1973 roku zasady regulacji oraz utrzymania rzek i potoków. Finansowanie jak i przydział środków nastąpić może teraz jedynie tylko wtedy jeśli planowana regulacja cieków będzie miała korzystny wpływ na biologiczny stan cieków. W roku 1980 wprowadzono w Północnej Nadrenii-Westfalii, na podstawie Prawa Wodnego, jako ogólnie uznane rozwiązania techniczne dla regulacji i utrzymania rzek i potoków. Oczywiście wprowadzając nowe metody biologicznej zabudowy cieków popełniano również błędy, toteż rozwiązania te wielokrotnie uzupełniano aż do aktualnie obowiązującego 4 wydania. Wytyczne te precyzują wymogi jakim odpowiadać ma regulacja wód w celu osiągnięcia właściwych (oczekiwanych) efektów przyrodniczo-krajobrazowych. (Fließgewässer ... 1980)

Praktyka

Utrzymanie i konserwacja cieków w Niemczech należy z reguły do obowiązku gmin lub związków spółek wodnych. (Wasserverbände). W myśl obowiązujących Wytycznych realizowane mogą być zadania, przy których renaturyzacja rzek i potoków jest jednoczesnym celem.

Odpowiedzialny za utrzymanie cieków, przedstawia właściwym organom gospodarki wodnej, plan przewidywanych prac regulacyjnych i konserwacyjnych (renaturyzacji). Plan ten zostaje w kolejności przedłożony do wglądu Urzędowi Ochrony Środowiska tj. krajowemu instytutowi do spraw Ekologii, rozwoju krajobrazu i planowania lasów a następnie pozostałym związkom oraz urzędowi do spraw rybackich i pokrewnym jemu organizacjom. Na podstawie uzyskanych opinii organy gospodarki wodnej wydają albo odmawiają zezwolenia na prace przy regulacji, utrzymaniu i konserwacji cieków.

Taki tryb postępowania jest zgodny z federalnym prawem ochrony natury.

Finansowanie

Dla realizacji programu renaturyzacji środowiska rzeczno-łazowego, który w swym zamiarze doprowadzić ma do stworzenia dogodnych warunków w procesie kształtowania środowiska, rząd krajowy przewiduje różnorodne formy pomocy finansowej. Pomoc ta udzielana jest na wniosek podejmującego działalność budowlaną wówczas gdy:

- planowana regulacja rzeki lub potoku doprowadzi koryto cieków i jego otoczenie do warunków zbliżonych naturze, a nie dające się do uniknięcia

szkody wynikające z toku realizacji tego projektu zostaną ograniczone do minimum,

- opracowanie projektu regulacji nastąpi zgodnie z “Wytycznymi do regulacji i utrzymania cieków zbliżonych do natury”,
- przy utrzymaniu i konserwacji cieków przestrzegane będą zasady regulacji bliskiej naturze (przy uruchomieniu mechanizmów naturalnego kształtowanie środowiska rzecznoego), a prace wykonane zostaną zgodnie z uprzednio wcześniej opracowanym planem utrzymania cieku, przedłożonym został właściwemu organowi gospodarki wodnej, oraz do spraw ochrony środowiska,
- program sadzenia drzew i krzewów w strefie brzegowej przyczyniać się będzie do poprawy jakości wód w cieku i wpłynie na zwiększenie wzajemnego oddziaływania cieku na otoczenie,
- budowa, odbudowa lub utrzymanie wód stojących np. stare zakola rzeczne, jak i tworzenie, odtworzenie lub utrzymanie terenów podmokłych realizować będzie w celu doprowadzenia cieku do stanu pełnej sprawności (wydolności) biologicznej i właściwego dla niego stanu w którym wszystkie funkcje cieku mogą zostać spełnione.

Należy podkreślić, że pomoc finansowa rządu udzielana zostaje z zastrzeżeniem, że głównym celem programu renaturyzacji rzek jest stworzenie odpowiednich warunków aby planowane inwestycje przyczyniły się do rozwoju biotopów niegdyś charakterystycznych dla tego regionu krajobrazowego i obejmującym obszar na przestrzeni całej długości cieku, tj. od źródła do ujścia. Ważnym tutaj czynnikiem jest odtworzenie starego reżimu potoku, jego właściwości i dynamiki, istotnej w procesie kształtowania koryta i terenów zalewowych.

Planowanie

Przy opracowaniu koncepcji renaturyzacji rzek i kotlin rzecznych wychodzi się z założeń praktycznych, tj w pierwszej kolejności opracowywane zostają plany dla dużych i znaczących, dla danego regionu, rzek. I tak dla przykładu w Północnej Nadrenii Westfalii zostały opracowane, względnie znajdują się w opracowaniu, koncepcje dla rzek: Ems, Lippe, Niers, Sieg i Ruhry. Rzeki te mają stworzyć sieć podstawowych powiązań ekologicznych w strefie aktywnego wpływu cieku. (Ökologie ... 1991).

Prace projektowe przeprowadzane zostają przez urzędy gospodarki wodne, niekiedy też w przypadkach wyjątkowych przez spółki wodne. W pierwszej kolejności następuje określenie zasięgu przestrzeni badanej, która z reguły obejmuje obszar zalewowy. Kolejnym krokiem są następujące czynności:

- ocena ekologiczna stanu istniejącego,
- zdefiniowanie głównego celu zadania,
- sporządzenie katalogu zadań cząstkowych,
- przygotowanie szczegółowych dokumentacji wykonawczych.

Realizacja zadań następuje etapami. Głównym ich celem jest doprowadzenie do ekstensywnego zagospodarowania doliny rzecznej. Możliwe jest to jedynie we współpracy z rolnictwem. Z właścicielami gruntów położonych na terenach zalewowych, którzy gotowi będą grunty orne przekształcić na tereny zielone w celu prowadzenia ekstensywnego gospodarowania, zawarte zostają wieloletnie umowy przewidujące rekompensatę strat z tego tytułu i tym samym zabezpieczające egzystencję rolników.

Pierwsza ocena efektów

Po wprowadzeniu „Wytycznych“ wzrosła znacznie liczba przedsięwzięć zmierzających do ukształtowania brzegów rzeki i terenów zalewowych w celu poprawy warunków ekologicznych. Dotyczy to zwłaszcza tych cieków, na których przeprowadzono wcześniej regulację odpowiadającą wymogom czasu z ubiegłych dziesięcioleci. Ten wyraźny zwrot w koncepcji i zaniechanie dotychczasowych metod regulacji rzek był możliwy dzięki dużemu wsparciu finansowemu przez państwo. Wsparcie to może wynosić do 80% całkowitych kosztów.

W Północnej Nadrenii-Westfalii opracowywane są projekty renaturyzacji 12-u rzek i ich dolin. W tym celu przeprowadza się na łącznej długości ok. 1100 km cieków i obszarze ok. 80000 ha powierzchni terenów przyległych do koryta, prace badawcze, oraz projekty wykonawcze. I tak dla przykładu w celu realizacji przedsięwzięć na obiektach rzeki Ems, Lippe i Ruhry zostały dla tego celu zakupione tereny o łącznej powierzchni 325 ha. Jedno z pierwszych przedsięwzięć jak powstanie nowych biotopów nad Ruhrą w miejscowości Essen i Mülheim zostało urzeczywistnione. W miejscowości Hattingen-Winz powstał na terenie przybrzeżnym biotop o powierzchni 110 ha.

Duże powierzchnie terenów przybrzeżnych rzeki Lippy zostały poddane gospodarce ekstensywnej. Na odcinku długości 2 km zostało podniesione dno rzeki aby przywrócić naturalne warunki które istniały pierwotnie. Rzeka ta ma znowu podobnie jak kiedyś, oddziaływać na środowisko. Częste teraz wylewy wód powodziowych, jak i wywołana zmianą spadku, dynamika przepływu, przyczynić się mają do powstania nowych przestrzeni życiowych dla flory i fauny wodnej.

Dla urzeczywistnienia podobnego programu renaturyzacji rzeki Ems, na odcinku od miejscowości - Telgte do Westbevern tj. na długości 8 km, rząd Północnej Nadrenii-Westfalii przeznaczył kwoty 30 milionów marek.

Pozytywne wyniki przyniósł też program ekologiczny realizowany w zlewniach rzek Ems-Lippe na który przeznaczono łącznie z przebudową strukturalną regionu 12 miliardów marek, w tym między innymi 45 milionów na budowę oczyszczalni ścieków przemysłowych i komunalnych dla przywrócenia naturalnych warunków biologicznych w strefie koryta rzecznej oraz pierwotnych struktur hydrograficznych w zlewni tych rzek.. Przekształceniu poddane zostało od roku 1982 łącznie 35 cieków co kosztowało rząd krajowy 94 milionów marek.

Podsumowanie

Regulacje rzek były przeprowadzane na terenie Północnej Nadrenii Westfalii przez kilka stuleci w szczególności w okresie ostatnich 150-0 lat (industrializacja regionu). Celem tych przedsięwzięć była potrzeba pozyskania nowych terenów rolniczych, których malała powierzchnia z rozbudową przemysłową i powstawaniem dla jego potrzeb nowych aglomeracji miejskich. Rzeki, niegdyś naturalne strumienie, przeobrażano w betonowe koryta a z czasem nawet w kanały podziemne, o dominującej funkcji kanału prowadzącego ścieki przemysłowo-komunalne. Uciążliwy zapach odprowadzanych nieczystości był powodem tego, że coraz częściej przebudowywano potoki w zamknięte kanały podziemne. W tej sytuacji nie było już mowy o gospodarce wodnej a jeśli nawet to prędeż o ściekowej. Aby przerwać ten stan permanentnej dewastacji naturalnego środowiska rzecznoego wydano odpowiednie przepisy prawne uwzględniające metody utrzymania cieków zgodnie z wymogami natury. Od tego momentu wody płynące jak i stojące ujęte zostały programem renaturyzacji, którego celem jest przywróceniem ich pierwotnej roli w środowisku przyrodniczym. Realizację tego programu powierzono organom gospodarki wodnej i organizacjom spółek wodnych, które zajmują się przygotowaniem inwestycji, poszukiwaniem środków finansowych i szkolenia kadr.

Literatura

Fließgewässer in Nordrhein-Westfalen. Richtlinie für naturnahen Ausbau und Unterhaltung
Landesamt für Wasser und Abfall NW, Düsseldorf ss.43
Ökologieprogramm im Emscher-Lippe-Raum 1991 - 1995. MURL, Düsseldorf, ss. 42.

Summary

The renaturisation of the streams and river valleys at the instance of the Nordrhein-Westfalen. In this work have been presented achievements on the field of the rivers renaturisation, which have been obtained in the last several years in the North Nordrhein-Westfalen. The lawful basis and the organization system have been discussed, the examples of the investment realization and their financial conditions and the first effects. have been described too.

Piotr Krzyczkowski , Andrzej Drabiński
Instytut Melioracji i Kształtowania Środowiska AR we Wrocławiu
50 - 363 Wrocław,
pl. Grunwaldzki 24